

О. В. Дарморіз

Націогенез

НАЦІОГЕНЕЗ (від лат. natio – народ і ...генез) – процес формування нації як соціального цілого, єдиного організму, суб'єкта активності політичної. Серед заг. рис нації виділяють мовні, культурні, територ., екон., соц., соц.-психол. й політ. характеристики, жодна з яких не може бути абсолютною чи домінантною. Значимість тієї чи ін. з наведених ознак визначається умовами формування конкрет. нації, особливостями її істор. становлення. У реальності немає групи соціальної, яку можна б узяти за абсолют для порівняння з ін. нац. спільнотами. Кожна з існуючих націй проходить свій шлях розвитку. Залежно від розуміння сутності й природи нації виділяють 2 основні концепції Н.

Перша стосується т. зв. етнічних націй (британ. дослідник Е. Сміт, амер. політолог Дж. Армстронг, амер. історик П. Брасс). У цьому контексті йдеться про нації як спільноти, що формуються шляхом «дозрівання», «політизації» окремих етносів на їхньому шляху до державності. Спочатку націями називали групи чужинців, об'єднаних кровноспорідненими зв'язками. Таке змістовне наповнення це слово мало до кін. 16 ст., коли його почали вживати як синонім до поняття «народ»; націю розглядали як вищий етап становлення етносу.

Від 17 ст. виникла політична концепція Н. (амер. політологи Г. Кон, Б. Андерсон, англ. філософ і соц. антрополог Е.-А. Гелнер, британ. історик Е.-Дж. Гобсбаум). Термін «політична нація» пов'язують з ідеєю «загальнодержавного громадянства», коли різноетнічні соціальні групи гуртуються для реалізації спільних інтересів на основі громадянства (належності до певної держави), рівності громадянських прав, спільних політичних цінностей і формують при цьому політичну організацію – [державу національну](#).

В обох концепціях для формування Н. основоположними розглядають способи самоствердження, світосприйняття та діяльності, що дають можливість створювати колективну ідентичність, мобілізувати людей на виконання колективних задумів. Амер. соціолог К. Келггон серед визначальних чинників, що сприяють самоствердженню націй, виділив:

- існування географічних, етнічно-культурних кордонів;

- ідею неподільності, єдності нації;
- суверенність, за допомогою якої досягається формальна рівність з іншими націями (суверенність, зазвичай, ототожнюють з наявністю самостійної держави);
- ідею, згідно з якою влада є легітимною лише тоді, коли вона підтримується всією спільнотою і служить її інтересам;
- ідею ототожнення індивіда та колективу з нацією;
- «безпосереднє членство», при якому особистість як частина нації є рівною з іншими членами нації;
- уявлення про існування нації в часі, в минулому й майбутньому;
- спільні біологічні й спадкові риси (лише у випадку етнічних націй);
- особливе ставлення до певної історичної (іноді навіть «священної») території та культури (мови, спільних цінностей, вірувань, звичаїв тощо), – при цьому спільна історія може бути досить давньою в етнічних націй або й зовсім новітньою у політичних.

Важливими для розвитку національної спільноти є її ментальне уявлення (див. [Ментальність](#)): сприйняття простору та часу; усвідомлення історії; сприйняття та переживання смерті; розмежування природного і надприродного; співвідношення духу й матерії, установки, що стосуються дитинства, старості, хвороб, сім'ї, сексу, жінки; ставлення до природи; оцінювання суспільства та його компонентів; розуміння співвідношення частини і цілого, індивіда та колективу; ступінь виділення особистості в соціумі чи, навпаки, її поглинання ним; ставлення до праці, власності, багатства й бідності; установки на новацію чи традицію; розуміння влади, панування і підпорядкування, інтерпретація свободи; доступ до різних джерел та засобів збереження і розповсюдження інформації тощо. Ментальні форми, характерні для людей конкретної соціокультурної спільноти, утворюють певну систему – картину світу (світогляд), що лежить в основі їхньої поведінки і впливає на соціум та його культуру. Особливості національного світогляду зумовлюють специфіку духовної культури нації, її самобутність, здатність обстоювати свої ідеали в найважчих умовах, а також можливість вдосконалення та поглиблення діалогу між національними культурами. Ці фактори є визначальними як для становлення нації, так і для формування національної ідентичності – ототожнення себе з національною спільнотою.

В українському науковому дискурсі до проблем формування нації зверталися у 19 ст. (М. Костомаров, П. Куліш, І. Нечуй-Левицький, І. Франко), проте особливо ці питання актуалізувалися в гуманітарній науці 1-ї пол. 20 ст. (М. Грушевський, Д. Донцов, О. Кульчицький, В. Липинський, І. Мірчук, Д. Чижевський, М. Шлемкевич, В. Янів). Їхні дослідження здійснено в контексті етнічної концепції формування націй. Науковці прагнули усвідомити сутність і сенс існування української нації, визначити її місце серед інших спільнот, вивчали національну культуру, національний ідеал, займалися пошуком

національної української ідеї. Досліджуючи народну творчість і через неї національний світогляд українців, вони виділяли низку чинників, що вплинули на їх формування та розвиток. О. Кульчицький визначив 6 груп факторів, що справили вплив на формування тих чи ін. особливостей українців: расові, географічні, історичні, соціопсихічні, культуроморфні та глибинно-психічні. Так, расові (біологічні) умови зумовлюють генетичні особливості українського національного світогляду та характеру; географічні сприяють формуванню основних цінностей відповідно до природного середовища людини; історичні виявляють залежність формування національного світогляду від своєрідності історичного процесу в Україні; соціальні засвідчують залежність розвитку національної свідомості від особливостей суспільного устрою українського народу; культурні передбачають врахування впливу внутрішніх елементів національної культури на формування світогляду народу, а також відповідний зовнішньо культурний вплив; глибинно-психологічні пов'язані з впливом відповідних архетипів.

З'ясовуючи сутність українського національного світогляду, дослідники визначали його основні риси. Серед них вони виділяли:

- інтровертність (полягає у самозаглибленні та самовдосконаленні й спричиняє творчу активність та слабку політичну активність);
- індивідуалізм (характеризується намаганням виявити свій внутрішній стан і виявляється через самопіднесення або слабе підпорядкування владі);
- емоційність і кордоцентризм;
- розвиненість родинного почуття;
- релігійність (виявляється через обрядовість та символізм, повагу до кожного вияву релігійності, терпимість до віросповідальних противників);
- естетизм (як вроджена потреба в красі та гармонії).

До цієї проблематики у вітчизняній науці повернулися наприкінці 20 – на поч. 21 ст. Так, Я. Дашкевич, С. Кримський, М. Попович розглядали проблеми становлення української нації в руслі тенденцій поч. 20 ст. Серед сучасних дослідників, які представляють різні способи осмислення української нації, – Я. Грицак, О. Забужко, Г. Касьянов, А. Колодій, С. Плохій, М. Рябчук, Л. Якубова та ін.

Рекомендована література

1. Костомаровъ Н. Двѣ русскія народности // Основа. 1861. № 3 (окреме вид. – К.; Х., 1991); Мірчук І. Світогляд українського народу. Прага, 1942;
2. Кульчицький О. Український персоналізм. Мюнхен; Париж, 1985;
3. Забужко О. Філософія української ідеї та європейський контекст. К., 1993;
4. С. Calhoun. Nationalism. Minneapolis, 1998;
5. Касьянов Г. В. Теорії нації та націоналізму. К., 1999;

6. Рябчук М. Від Малоросії до України: парадокси запізненого націєтворення. К., 2000;
7. Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму / Пер. з англ. К., 2001;
8. Гелнер Е. Нації та націоналізм / Пер. з англ. К., 2003;
9. Вілсон Е. Українці: несподівана нація / Пер. з англ. К., 2004;
10. Янів В. Нариси до історії української етнопсихології. К., 2006;
11. Сміт Е. Нації та націоналізм у глобальну епоху / Пер. з англ. К., 2009;
12. Гобсбаум Е. Нації і націоналізм, починаючи з 1780 року: програма, міфи, реальність / Пер. з англ. К., 2010;
13. Грицак Я. Страсті за націоналізмом. Стара історія на новий лад. К., 2011;
14. Плохій С. Козацький міф. Історія і націєтворення в епоху імперій. К., 2015.

Бібліографічний опис:

Націогенез / О. В. Дарморіз // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2020. – Режим доступу:

<https://esu.com.ua/article-71083>

2001-2024 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).